

ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

83

НОВИ САД • 2013

Марта Ж. Бјелетић и Јасна Б. Влајић-Поповић

Институт за српски језик САНУ*

marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs

jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

ЈЕДНОТОМНИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА (МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТ)

У раду се описује методологија израде новог етимолошког речника српског језика, ограниченог на основни лексички фонд (око 7.500 речи), који је намењен стручној јавности и истовремено поспешивању рада на већ започетом вишетомнику, а моћи ће да послужи и као предложак за израду будућих популарних издања.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, етимолошки речник, методологија.

0. Већина словенских, као и осталих европских језика, има модерне, најчешће једнотомне етимолошке речнике – по правилу настале након завршетка рада на обимним вишетомницима (нпр. SNOJ за словеначки, REJZEK за чешки, BORYŚ за пољски, Шапошников за руски језик).

1. Српски језик се у том погледу налази у специфичној ситуацији. Иако за њега (односно за српско-хрватски) постоји релевантан етимолошки речник (Скок), тај приручник је данас већ застарео (методолошки, у погледу коришћене литературе) и непотпун (не садржи обиље грађе која се појавила након његовог објављивања).¹ С обзиром на те околности, осамдесетих година прошлог века покренут је капитални пројекат новог свеобухватног етимолошког речника српског језика (ЕРСЈ), са најширим захватом у све штокавске говоре.² Будући да је у питању дугорочан подухват, чија ће реализација трајати годинама,³ временом је сазрела идеја о изради једнотомног речника који би нашој стручној и широј јавности представио етимолошку интерпретацију основног лексичког фонда српског језика.⁴

* Овај прилог је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ (178007) који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ За списак новије литературе и извора уп. ЕРСЈ 1: 13–29; 2: 5–11; 3: 7–14.

² Детаљније о томе у Предговору ОС, VIII–IX.

³ Поред *Огледне свеске* (1998), до сада су објављене три свеске ЕРСЈ (2003, 2006, 2008), које обухватају речи од *а* до *бјенути*.

⁴ Тог посла се подухватио део ауторског тима који ради на ЕРСЈ – Александар Лома, Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић и Снежана Петровић.

2. Према првобитној замисли овај речник је требало да буде намењен широкој публици, те је он по својој структури и неким методолошким решењима сличан научно-популарним речницима (в. § 6.1.). Међутим, убрзо је дошло до промене концепције. Одлучено је да се повисе методолошки захтеви обраде и да се она у границама предвиђеног захвата спроведе што темељније, уз обавезно преиспитивање, у целини и у појединостама, досадашњих етимолошких решења у складу са актуелним ступњем развоја историјске и компаративне лингвистике. Непосредан исход тога посла био би речник намењен првенствено стручној јавности, који треба да пружи научни допринос на пољу словенске, балканске и индоевропске етимологије. Посредно би, на једној страни, из њега проистекла мрежа обрађених чворшних тачака лексичког фонда која би олакшала и убрзала даље писање великог речника, а на другој страни он би послужио као основица за краће и популарније верзије које би испуниле иницијалну сврху подухвата.⁵

3. Избор одредница извршен је на основу *Речника савременог српског књижевног језика с језичким саветником* Милоша Московљевића, који садржи око 50.000 насловних речи.⁶

3.1. Из тог корпуса издвојено је око 7.500 лексема основног лексичког фонда.⁷ Језгро садржи близу 4.000 најосновнијих и најфреквентнијих речи које не захтевају дефинисање значења (нпр. *али, бресква, дирати, ја, кућа, леп, после, чешати се, шума*). У ширем кругу се налазе такође општепознате, али мање фреквентне речи (нпр. *ватићи, гуњ, елем, ждрал, зајанурити се, издашан, насумице, облапоран, пирити, ратосиљати се, тресет, ћаскати*), као и речи које припадају различитим регистрима и стиловима књижевног језика, уз које ће, према потреби, стајати семантичка дефиниција (нпр. *аспик, ћилкош, живопис, наргиле, обојак, резеда, тандем, ћумез, утва, црноризац, чатрља, шеврдати*). Намера је да се за почетак обради само лексика ужег језгра, а да се остатак уврсти у друго, проширено издање.

3.2. Овако дефинисан циљ подразумева да – у оквиру фонда домаће лексике – статус самосталних одредница имају само речи књижевног

⁵ У нашој средини несумњиво постоји интересовање за етимолошке приручнике, о чему сведоче скоро распродата издања прве три свеске ЕРСЈ. У даљој перспективи треба размишљати и о специјализованим етимолошким речницима (в. БЈЕЛЕТИЋ 2011: 296).

⁶ Речник је први пут издат у Београду 1966. године под насловом *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*, затим је фототипски прештампан 1990, а за ову прилику је коришћено треће издање из 2000. године, технички исправљено и усаглашено са савременим правописом. Осим оптималног обима, предност овог речника је и у томе што није оптерећен неологизмима који су ушли у српски језик током последњих пет деценија.

⁷ Овај број се веома приближава већ препознатој оптималној вредности од око 8.000 одредница колико би требало да обухвата једнотомни етимолошки речник једног језика. Ову општу процену КРАЉИК (2008: 189) подупире подацима о просечном броју одредница које садрже једнотомници словенских језика, нпр. ШАНСКИЙ/БОБРОВА (око 10.000), SNOJ (8.583 у првом издању, 9.415 у другом), REJZEK (преко 11.000), BORYŚ (4.600), GLUHAK (1.800).

односно стандардног језика. Историјске и дијалекатске потврде не обрађују се посебно већ се помињу онда када су релевантне за тумачење насловне речи.⁸

3.3. Када су у питању речи страног порекла, носиоци одреднице могу бити не само позајмљенице као давно преузете и адаптиране стране речи које се више не осећају као такве (нпр. *занат, инат, кечига, ливада, рачун, хиљада, чорба, џак*) и одомаћени калкови тј. семантичке преведенице (нпр. *закључити, излог, кишобран*), већ и оне туђице (варваризми, интернационализми, технички термини) које чине део општег савременог лексикона (нпр. *авион, лак, узурпирати, фотелја, херој, церемонија, чоколада, шпорет*). За шири круг интернационализама, неологизама и терминологија појединих струка читаоци ће и даље морати да консултују речнике страних речи.⁹

4. Структура одреднице је четвороделна, при чему су сегменти јасно графички истакнути.

4.1. Први део садржи насловну реч, њену граматичку квалификацију, хронолошко одређење тј. датирање првог помена, затим пробране изведенице и изразе, а на крају и историјске потврде (старосрпске, српскословенске), уколико постоје.¹⁰ Семантичка дефиниција насловне речи даје се према потреби – у првом кругу по изузетку (нпр. у случају хомонима), а у другом онда када се процени да је то неопходно. Потоњи критеријум важи и за све изведенице наведене у првом делу одреднице.

4.1.1. Код одабира насловне речи поштује се лексемни принцип, што значи да се етимолошко гнездо разбија до нивоа посебног представљања формално-семантички осамостаљених облика, какви су нпр. глаголски парови *дерати* : -*дирати, кидати* : -*кинути*; глаголско-именичко-придевски низ *клонити се* : *клонути* : *клањати се* : *поклон* : *склон*; заменичко-придевски низ *се(бе)* : *засебан* : *међусобан* : *посебан* : *присебан* итд. Разлог за издвајање у посебну одредницу може бити и сопствена етимолошка проблематика разматране речи, нпр. творбено проблематично *дажбаина* према *дати*, семантички осамостаљено *добити* према *бити* 'esse', русизми *сопствен*, *способан* према *се(бе)*. Због ограничености речника на основни лексички фонд дешава се да носилац одреднице не буде изходна реч већ њена најфреквентнија изведеница, нпр. *гвозђе* уместо *гвозд*, *колац* уместо *кол*, *мајица* уместо *маја*.

⁸ О употреби дијалектизама у функцији етимолошке дискусије в. Влалкић-Поповић 2013.

⁹ Поменути речници (в. § 0.) међусобно се разликују по степеном укључивања интернационализама и неологизама (деталније о некима од њих в. KRÁLIK 2001: 72–71; id. 2008: 189).

¹⁰ Старосрпске и српскословенске потврде иницијално се бележе у већем броју и дају се оригиналним писмом, а за грчке речи се користи алфавет (сходно правилима ЕРСЈ). У популарној верзији предвиђа се селективно навођење историјских потврда у савременој ћириличној транскрипцији, а грчког у латиничној.

4.1.1.1. Празне одреднице су намењене лакшем препознавању оних изведеница које се помињу и/ли тумаче на другом месту тј. под основном речју. Често је упућивање само олакшица за читаоце – код провидних веза као што је нпр. *вечит* на *век*, *кутњак* на *кут*, *прећи* на *ићи*. Понекад се празном одредницом указује на мање очигледне везе какве постоје међу паровима различитих типова, нпр. *изопачити* и *опак*, *пâс* и *појас*, *поспан* и *спавати*, као и на дублете, нпр. *гребсти* и *гребати*, *падати* и *пасти*, евентуално на суплетивне основе, нпр. *јесам* и *бити*, *мене* и *ја* итд. Осим тога, празним одредницама се несамосталне глаголске основе упућују на одговарајућу одредницу, нпр. *-валити* на *ваљати*, *-вести*, *-ведем* на *водити*, *-вести*, *-везем* на *возити*, *-ливати* на *лити*, *-нети* на *носити*, *-зрети* на *назрети*. Изузетно се празне одреднице односе на ретке али етимолошки занимљиве речи, протумачене у склопу других одредница, нпр. архаизам *заувар* под интернационализмом *харизма*.

4.1.1.2. Речи без статуса посебне одреднице понекад се објашњавају у оквиру „туђе“ одреднице, са којом нису у етимолошкој већ у некој другој вези, нпр. *ласан* s.v. *лак*, *огрозд* s.v. *грозд*, *плајваз* s.v. *оловка*, *трепетљика* s.v. *јасика*, *тулипан* s.v. *лала*, чиме ће се знатно увећати број етимолошки обрађених речи.

4.1.2. Доследно се даје граматичко одређење како насловне речи одреднице, тако и њених изведеница. У принципу се наводе само генитивски завршетак и ознака рода за именице, завршетак презентске основе и ознака вида за глаголе, завршеци женског и средњег рода за придеве, ознака врсте речи за непроменљиве речи, а тек по изузетку и додатна одређења, ако постоји двострука парадигма глаголске промене, алтернативна именска основа, ако је неки падеж осим генитива једине битан за етимолошку дискусију итд.¹¹

4.1.3. Датирање се за старије помене врши на нивоу века, а за скорије документоване речи, ако је то у извору назначено, и тачном годином прве писмене потврде. За први помен насловне речи узимају се и њене посредне потврде (путем деривата, ономастике), уколико су посведочене раније од ње саме.¹²

4.1.4. Одабир изведеница врши се по комбинованом критеријуму који, с једне стране, настоји да прикаже творбени потенцијал насловне речи, а с друге тежи селективности изостављањем сасвим прозирних или пак секундарних деривата. Крајњи циљ је да се поброје реално коришћене речи које ће, пошто се једном нађу у првом делу одреднице, затим аутоматски бити евидентирани и у регистру на крају речника.¹³

4.2. У другом делу одреднице даје се порекло насловне речи.

¹¹ Граматичка информација је у научно-популарним речницима различито заступљена, у неким чак и потпуно изостаје (в. KRÁLIK 2008: 190).

¹² Поменути речници се међусобно разликују и у погледу хронолошког одређивања одредница (в. KRÁLIK 2001: 74; id. 2008: 191).

¹³ О различитим приступима навођењу деривата у поменутим речницима в. KRÁLIK 2001: 74; id. 2008: 190.

4.2.1. Ако је у питању реч прасловенске старине (било аутохтона, било позајмљена), ту се даје њена прасловенска реконструкција и наводе паралеле из свих словенских језика.¹⁴ Исти принцип важи и за позније позајмљенице општесловенске распрострањености. Код млађих домаћих изведеница упућује се на изходишну српску реч, етимологисану у самосталној одредници, нпр. *дакле* на *одакле*, *новац* на *нов*, *поклон* на *клонити* (*се*).

4.2.2. Када су у питању позајмљенице, у другом делу се по могућству даје непосредан страни предлошак (турски, грчки, мађарски итд.). У случају појединих интернационализама и међусловенских позајмљеница није увек могуће установити непосредни извор преузећа, па се тада наводи и њихов крајњи етимон. За разлику од домаћих речи, код којих се путем паралела из сродних језика долази до прасловенског предлошка, за позајмљенице се паралеле из других језика наводе у трећем делу одреднице, зато што нису од истог значаја за утврђивање етимологије речи. Код калкова се даје страна реч која је послужила као модел за домаћу творбу.

4.3. Трећи део је намењен дискусији везаној за најразличитија питања: изложено етимолошко тумачење, детаље творбе, семантичке помаке, податке који се тичу културне историје речи итд. Он по правилу почиње навођењем дубљих, балтских и осталих индоевропских паралела и евентуално праиндоевропског предлошка за домаће (прасловенске) речи односно одговарајућих пандана позајмљеницама (за гречизме и турцизме из балканских, за романизме најпре из романских, за интернационализме из главних европских језика итд.).

4.3.1. Етимолошка тумачења свде се на пет основних случајева: а) решене етимологије (нпр. *гљув*, *дебео*, *казан*); б) модификована или прецизирана постојећа решења (нпр. *гљачати*, *јасан*, *казна*); в) проблематизована општеприхваћена решења (нпр. *грана* : *граница* : *гранути*, *капак*, *летети*); г) нова решења (нпр. *боговетан*, *гломазан*, *спрат*; *готов*, *длака*, *луд*);¹⁵ д) речи које и даље остају нејасне (нпр. *галама*, *клевета*). Код речи без општеприхваћеног тумачења аргумендују се два, евентуално три могућа решења, од којих једно може бити и ново, ауторско. Новине изложене у случајевима б), в) и г) могу се односити на различите хронолошке равни интерпретације речи: српско-хрватску, јужнословенску, прасловенску или индоевропску.

4.4. У четвртом делу се сумарно цитира коришћена литература пошто се у тексту одреднице не прецизирају аутори појединих решења. На првом месту је по правилу Скок, затим за домаће речи следе прасловенски,

¹⁴ У овом погледу ће се српски речник разликовати од већине поменутих једнотомника (в. KRÁLIK 2001: 74–75; id. 2008: 191–192).

¹⁵ Понуђена тумачења само српских речи, о којима је мало или нимало писано, и оних општесловенских, о којима већ постоји богата литература, представљају различите нивое доприноса словенској етимологији.

индоевропски или речници појединих словенских језика (уколико је решење преузето из њих), док се за позајмљенице наводе специјализовани речници и референтни етимолошки речник дотичног језика. Евентуални чланци или студије посвећени разматрању речи наводе се на крају. Знак да је у одредници изнето сасвим ново решење стоји на концу тог низа.

5. Речник ће бити снабдевен уводом, списком литературе и скраћеница, као и регистром српских речи поменутих у одредницама.

6. У току рада на речнику испоставило се да изненађујуће велики број речи основног лексичког фонда заправо нема јединствено прихваћено тумачење (нпр. *брава, готов, купати, мотка, ручак*).¹⁶ Стога се тај рад не своди на компилацију из постојеће литературе, него доноси и знатан број нових решења (односно предлога или бар нових поставки проблема), од којих су нека садржана у већ објављеним радовима аутора речника, док се поједина формулишу по први пут (в. § 4.3.1.)¹⁷ – што је у складу са стручном наменом овог лексикографског подухвата (в. § 2.).

6.1. Из свега изложеног јасно је да описани речник представља својеврстан компромис између популарног и научног. Популаран је само по форми: избор речи је типичан за такве речнике, нема дефиниција значења, не даје се комплетан творбени инвентар, не прецизирају се аутори појединих етимолошких тумачења, а с друге стране – ванлингвистичке занимљивости, атрактивне читаоцима, помињу се кад год је то могуће. По својој суштини овај речник је научан: садржи прве помене, паралеле из свих словенских и многих несловенских језика, продубљену дискусију, нова решења, податке о експанзији наших речи у суседне језике, а све то на бази најновије етимолошке литературе – славистичке, балканолошке и индоевропеистичке.

6.2. Сви горепоменути етимолошки речници последње генерације нашли су своје место негде на скали између популарног и научног. Посматран у том контексту, методолошки профил нашег речника показује се као специфично најближи капиталним етимолошким речницима словенских језика (какви су за своје време били нпр. VASMER или MASNEK). Упркос ограничениости на основни лексички фонд, за то га квалификује управо садржај трећег дела одреднице (в. § 4.3.). Превага научне компоненте над популарном у великој мери је условљена чињеницом да се овај једнотомник ради у функцији вишетомног *Етимолошког речника српског језика* (в. § 1.–2.)¹⁸.

¹⁶ Та чињеница је у складу са Мејеовом „рачуницом“ да је само једна десетина индоевропске лексике етимолошки јасна (в. KRÁLIK 2001: 75).

¹⁷ Подробно о доприносу неких конкретних ауторских решења из српског једнотомника славистици и индоевропеистици в. Лома 2011; id. 2012.

¹⁸ Имајући у виду Малкилову поделу научно-популарних речника на оне који настају на основу монументалних научних речника и оне који се пишу као претходница таквим речницима (в. KRÁLIK 2008: 188), овај једнотомник би, упркос томе што је велики речник већ започет, ипак припадао другој групи.

7. Као илустрација описаног методшког поступка у прилогу се наводи узорак од осам одредница којима су представљене речи различитог порекла.

гвѡжђе -а п. (XIV), такође *гвѡжђа* пл. ‘кљуса, замка, клопка’, *гвѡзден* adj., *гвѡжђара*, *гвѡжђарија* f. coll. ◀ Од стерп. *gvozdiī* (читај: *гвоздје*) coll. ‘клинови (као део воденичног прибора)’, даље и ‘метал од којег се клинови кују’
▲ Семантички помак је био извршен до XV в., када се први пут бележи придев *гвозден* у примени на ножеве. С.-х. заст. *гвѡзд* ‘клин, ексер’ је од псл. **gvozďь(jь)*, уп. стсл. **гвоздь**, **гвоздин**, мак., буг. *гвозд*, пољ. *gwózdź*, длуж. *gózdź*, глуж. *hózdź*, рус. *гвоздь*, укр. *гвоздь/гвіздь*, блр. дијал. *гоздзь*, вероватно у вези са псл. **gvozďь* ‘шума’, стерп. **гвоздь** ‘исто’, данас само у топонимији (*Гвоздац*), ако се узме да је реч изворно означавала заштиљен дрвени колац (уп. сличну семасиологију код **бѡр**). Из других ие. језика пореди се гот. *gazds* ‘колац’, стисл. *gaddr* ‘колац, шпиц’, срисл. *gat* ‘врбова гранчица’ < ие. **ghazdh-*, даље срп. *gass* ‘изданак’, лат. *hasta* ‘мотка, држаље, копље’ (< ие. **ghast-*), а са друге стране, нем. *Quast(e)* ‘кита, ђуба; реса’ (< ие. **gъos-d-*). ● Skok 1: 643; ЭССЯ 7: 185–186; SP 8: 317–318; ESJS 201 s.v. *gvozďb*.

дѡпасти (се) -паднѣм (се) pf. (XV), *дѡпадати се* impf., *донѡдљив* adj., *донѡдљивост* f. ◀ Превербална сложеница од **до** и **пѡсти** ▲ Нерефлективно *донѡпасти* у народном говору значи ‘доћи, стићи’, нпр. у НП: *црни Аран под Солун дѡпаде*, ‘прискочити’: *Војин паде а Јован дѡпаде*, | *те увати рањена Војина*, ‘припасти некоме, снаћи га’: *а тако те мука не дѡпала*, већ стерп.: *и јако би их која тешкоћа дѡпала от које годѣ стране* (XV в.). Та значења су стара, уп. слч. *dopadnuti* ‘пасти; испасти, свршити се; ухватити, затећи некога (на делу)’, чеш. *dopadat* ‘падати, затицати, доспевати; испадати’, пољ. *dopasć* ‘долетети, дојурити, насрнути’. Претпоставља се да је у рефлексивном значењу ‘свијати се, годити’ реч у српско-хрватском (од XVIII в.), као и у слн. *dopásti*, *-pádem* (од XVI в.),

семантичка преведеница нем. *gefallen* (у изразима као *es gefühlt mir* ‘допада ми се’), која се раширила са кајкавско-чакавског северозапада; немачко значење ‘добро, како треба пасти’ вероватно се развило преко коцкарске терминологије. Међутим, распрострањеност овог значења на целом штокавском подручју и у бугарском (*донѡдам (се)* ‘одговарати, одговарати намени, бити сличан; свијати се’ = *донѡдна ми (се)* ‘одговара ми, свија ми се’), као и то што се среће у народној поезији (*ниједан се не дѡпаде були*), указује на могућност домаћег развоја, у којем је посредујућа карика могло бити значење ‘оставити утисак, учинити се’ (ЦГ, Дубр.), нпр. *дѡпаде му се слаба* ‘учини му се рђава (пушка)’, уп. чеш. *dopadat* такође и у значењу ‘личити’. ● Skok 2: 615a s.v. *pásti*?; Михајловић 1982–1984: 83; Snoj 118–119; Kluge 337.

ѡзлет -а м. (XIX), *ѡзлетнѡк* м., *ѡзлетнѡкѡи* adj. ◀ Поствербал од *ѡзлѣт(j)ети*, в. **лѣтети**, као калк за нем. *Ausflug* ▲ Нем. реч се изводи од *ausfliegen* ‘излетети’ и изворно је означавала први лет младих птица и прво пролећно излетање пчела, од XVIII в. и привремен одлазак људи из места боравка. ● Skok 1: 290 s.v. *lètjeti*; Kluge 75.

јѡлов -а, -о, adj. (XIV), *јѡловѡст*, *јѡловица* ‘јалова овца’, *јѡловина* f., *јѡловити* impf. ‘кастрирати’, *јѡловити*, *јѡловити се* pf.; стерп. **јѡловъ** (ѡвѡца, брѡвъ) ◀ Од псл. *(j)alovъ(jь), уп. цсл. **ловѡ** adj. f., **јѡловъ**, мак. *јалов*, буг. *јѡлов*, слн. *јѡлов*, слч., чеш. *jalový*, глуж., длуж., пољ. *jąłowy*, рус. *яловый*, укр. *яловий*, блр. *ялавая* adj. f. ▲ Псл. придев има тачне паралеле у лет. *ālava* ‘јалова крава’, лит. дијал. *olauš* ‘неожењен’, ако се не ради о позајмљеницама из словенског, што с обзиром на одсуство *j-* у њима није вероватно. Балтски облици говоре у прилог секундарности

ликова без *-ov-* слн. дијал. *jál* и рус. дијал. *Ялая*. Из употреба јасно излази да се придев првобитно примењивао на јалове женке домаћих животиња, пре свега на краве и овце које не дају млеко, а тек секундарно на неплодне мужјаке, жене, мушкарце, земљиште итд. Као сточарски термин, могао би бити псл. позајмљеница из дијалекта иранских Скита у којем је *d* прелазило у *l*, изведен од (хипотетичног) скит. **ālu-* ‘храна’ = ав. *ādū-* ‘жито’, согд. **dwk* < **ādu-ka-* ‘исто’, од корена који је у **јѐсти**, с обзиром на то да се јалове животиње кољу за јело. Против везе са лет. *jels* ‘сиров, незрео’, лит. *jelas* ‘неслан, пресан’ и даље са гр. ἄλιος ‘некористан, узалудан’ (о стварима) говоре и семантика и фонетика (бсл. **ālavas*, без **j-*!). ● Skok 1: 751–754; ЭССЯ 1: 67–68; NIL 212; Vaillant 4: 440; A. Loma, SEB 1/2000: 347.

ка̀па -e f. (XIV), *ка̀пица* dem., *ка̀пѐти-на* augm.; стсрп. *капа* ◀ Од познлат. *sappa* ‘капуљача; плашт са капуљачом’ ▲ Изворно значење лат. речи чува се у романским језицима: ит. *sappa*, шп. *sapa*, фр. *chape* ‘(свештенички) плашт, мантија, (мушка) кабаница’; из романског и сргр., нгр. *ка̀п(π)α* ‘огртач’, алб. *kápe* ‘плашт са капуљачом’. У герм. и слов. језицима се преко ‘капуљача’ развило данашње значење: нем. *Kappe*, енгл. *cap*, рус. *ка̀па*, буг. *ка̀па* ‘капа’. Стсрп. *капа* се односи на део одеће православног свештеника и монаха, пре на монашки огртач са капуљачом него на капу; као термин из сфере православног хришћанства вероватно је дошао грчким посредством. Напротив, стсрп. *капуч* (одећа световних лица) изводи се из ит. *sarriscio* ‘капуљача’. Одатле изведено име фрањевачког реда „мале браће“ *капуцина*, путујућих калуђера-просјака одевених у мантије са капуљачама, преузето је у скорје време као *капу̀шино* < ит. *sarriscino* или *капу̀цинер* < нем. *Kapuziner*. Тај напитака, настао у Бечу, назван је тако јер својом смеђом бојом подсећа на капуцинску одору. Уп. **пелерина**, изворно ‘одећа ходочасника’. Семантички развој у ‘капа, покривало за главу као засебан део одеће’ условио је да реч у свом прво-

битном значењу буде замењена изведеницом *капу̀љача*, начињеном према *куку̀љ-ица*, *куку̀љ-ача* < лат. *cucullus* ‘капуљача’, уп. **закуку̀љити**. В. **ка̀пѐт**, **ка̀пѐла**. ● Skok 2: 38–39; Snoj 216; БЕР 2: 213; Vasmer 1944: 7.

лу̀чити -ѝм impf. (XIII), *од-, раз-* pf.; стсрп. *о̀тъ-*, *раз-ло̀чити* ◀ Од псл. **lōčiti*, *lōčoo* (*se*), уп. стсл. **лжчити**, мак. *лачи*, буг. *лѝча*, слн. *lōčiti*, слч. *lūčit* ‘*sa*, чеш. *loučiti*, длуж. *lucyś*, пољ. *lączyć*, рус. дијал. *лучи́ть*, укр. *лү́чити*, блр. *лучы́ць* ▲ Псл. глагол је итератив-каузатив од **lękti* ‘кривити’ (уп. **лѐцати се**, **лү́к**, **лү́ка**) и има блиске формалне паралеле у лит. *lankūti*, *lankai* ‘навраћати, посећивати’, лет. *liocīt*, *lioku* ‘савијати, покретати, усмеравати’. Изворно сточарски термин: **‘усмеравати грла стоке да се једна од других одвоје или окупе’* (уп. *лучити жага̀ње од оваца*); симплекс **lōčiti* поред ‘раздвајати’ у северним слов. језицима значи и ‘окупљати, повезивати’, што је последица утицаја превербалних облика, с једне стране **ot-*, **orz-lōčiti*, с друге *sz-lōčiti*. В. **о̀длука**. Није сродно са **слү́чāj**, где је *-y-* од псл. **u* а не од **o*. ● Skok 2: 324–325; ЭССЯ 16: 132–134; 162–163.

мѝрисати *мѝришиѐм* impf. (XV), *за-, на-, по-мѝрисати (се)* pf., *мѝрис* m., *мѝрисан*, *-сна*, *-сно*, *мѝришиљав* adj.; стсрп. **мѝрисати** ◀ Од гр. *μυρίσαι* ‘намирисати’ ▲ Балкански грецизам, уп. буг. *мѝрисам*, рум. *a miroși* ‘њушити’. Гр. глагол изведен је од гр. аор. *μυρόσαι* од *μυρόνειν* = *μυρίζειν* ‘мазати миришљавим уљем’, а ово од именице *μύρον* п. ‘миришљаво уље за мазање, парфем’, која је и сама ушла у старосрпски као **мѝро** (писано и **мү̀ро**) ‘освештано уље за помазивање’ (уп. *мѝропомазати*, *мѝропомазаник*), такође ‘мирисна течност из моштију светаца’ (уп. светитељско име Стефана Немање *Симеон Мироточиви*). Именица *мѝрис* (уп. буг. *мѝрис*, рум. *miros* ‘њух’) је поствербалног постања. Сходно своме пореклу, испрва је имала значење козметичког средства и пријатног мириса, али је временом истисла слов. *во̀њ(а)* као неутралан назив за сваки предмет опажања чулом њућа

и сузила му значење на непријатан мирис, **зѡдах** (уп. **вѡњати**, српсл. **благга** **вѡна** ‘пријатан мирис’), а делимично је потисла и **њѡх** у значењу чула, па се каже **чуло мириса**; за **дѡх** *‘мирис’ в. *милѡдух* s.v. **мѡо**. Уп. **мирѡ-ђија**. ● Skok 2: 428–429; Vasmer 1944: 99; БЕР 4: 116–117.

сѡбља -e f. (XV), *сѡбљаст* adj., *сѡбљица* dem., *сѡбљѡрка* f.; стерп. **сѡбла**, **сѡбиа** [читај: *сѡбја*] ◀ Општесловенска позајмљеница из познатог извора, уп. мак. *сѡбја*, буг. *сѡбја*, *сѡбља*, слн. *sǎblja*, слч. *šablja*, чеш. *šavle*, длуж. *zabla*, *sabla*, полъ. *szabla*, струс. **сѡбла**, рус. *сѡбля*, укр., блр. *шѡбля* ▲ Реч је најраније посведочена у руском летопису где означава оружје турских народа, Хазара, којима су Словени плаћали данак у VIII в., и Печенега, под 968. годином. Код Срба се јавља у XV в. као назив за карактеристично оружје османских Турака; од приближно истог времена посведочена је и у пољском као и у мађарском (*szablya*); словенским, а можда и мађарским

посредством ширила се даље по Европи, уп. рум. *săbie*, алб. (дијал.) *săblë*, *săbjë*, мађ. *szablya*, ит. *sciabola*, лит. *šiðblë*, *šðblë*, лет. *šable*, нем. *Säbel*, *Sabel*, затим хол. *sabel*, фр., енгл. *sabre*, шп. *sable*. У мађарском реч нема етимологије (старо извођење од *szab* ‘сећи’ одбацује се као творбено неприхватљиво) и пре је позајмљена из словенског (српско-хрватског?) него обратно, али се не тумачи ни из словенских језичких средстава. Вероватно је, као и сама реалија коју означава, источног порекла, иако досадашњи покушаји тумачења из турских и, шире, алтајских језика (киргиског, протобугарског, тунгуског) нису изнели на видело убедљив етимон. Код Словена изгледа да се ширила са истока на запад; изворни лик јој се може реконструисати и као **sabl’a* (са етимолошким *l*) и као **sabja*. ● Skok 3: 181–182; Фасмер 3: 541; Bezlaj 3: 212; Snoj 636; БЕР 6: 398–399; Boryš 590; EWU 1379; Kluge 778; Г. Добродомов, *Етимологија* 1968: 192–194; М. Stachowski, SEC 9/2004, 133–141.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛЕТИЋ, Марта. „Резултати и перспективе српске етимолошке лексикографије.“ У: *Грамматика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ, 2011: 289–299.
- ВЛАДИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Дијалекатска лексика у кратком етимолошком речнику српског језика.“ *Српски језик* 18 (2013) (у штампи).
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ОС – Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ. *Огледна свеска*, Београд 1998.
- ШАНСКИЙ, Николай М., Татьяна А. Боброва. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Дрофа, 2003.
- ШАПОШНИКОВ, Александр К. *Этимологический словарь современного русского языка* 1–2. Москва: Флинта, 2010.
- BORYŠ, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- GLUHAK, Alekko. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec, 1993.
- KRÁLIK, L’ubor. „O príprave stručného etymologického slovníka.“ V: ONDREJOVIČ, Slavomír a Matej Považaj (ed.). *Lexicographica ’99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda, 2001, 69–78.
- KRÁLIK, L’ubor. „Populárno-vedecký etymologický slovník ako žáner etymologickej lexikografie (na príklade slovenčiny).“ V: *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*. Ed. Slovenský komitét slavistov. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Bratislava, 2008: 185–196.

- LOMA, Aleksandar. „Die Belgrader etymologischen Projekte und ihre indogermanistische Relevanz.“ Изложено на скупу 5. *Jenaer Mai-Kolloquium: Schleichers Erben – 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slavischen*, Jena, 11–12. Mai 2011, предато за штампу у *Denkströmen. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*.
- LOMA, Aleksandar. „Von Indogermanischen zum Slavischen und zuerueck. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen.“ V: VŮKYPĚL, Bohumil. (ed.) *Metody etymologické praxe*. Praha 2012, 122–133. (= *Studia etymologica Brunensia* 14).
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 21968.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 22003.
- VASMER, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch I–III*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1950–1958.

Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović

THE SINGLE VOLUME *ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE SERBIAN LANGUAGE*
(METHODOLOGICAL ASPECT)

Summary

The paper deals with the methodology of compiling a new, single-volume *Etymological dictionary of the Serbian language*, which encompasses the basic lexical fund (ca. 7,500 lemmata). It is meant for professional use and aimed to be a means for expediting the work on the already commenced multivolume dictionary, as well as the basis for future popular editions. After explaining different criteria for various choices made by the authors and describing the four-segmented structure and content of lemmata, it is concluded that this dictionary is a specific compromise between the popular and professional. It is popular in form: limited word list, absence of definitions and complete lists of derivatives, heightened stress on facts of historic and cultural interests. It is professional in essence: it provides detailed etymological discussion based on most up-to-date references, first attestations, parallels from both close and distant languages (Slavic, Balkan and Indo-European, Turcic respectively), etc. The method described is illustrated by lemmata *gvožđe*, *dopasti (se)*, *izlet*, *jalov*, *kanal*, *lučiti*, *mirisati*, *sablja*.

Key words: Serbian language, lexicography, etymological dictionary, methodology.